

МОНГОЛ УЛСЫН ЭДИЙН ЗАСАГ ДАХЬ ТӨРИЙН ОРОЛЦОО, ТАТВАРЫН БОДЛОГЫН НӨЛӨӨЛЛИЙН СУДАЛГАА

Э.Сугарбаяр¹⁸

Монгол улс, Санхүү эдийн засгийн их сургууль

FA14BI83@ufe.edu.mn

ТОВЧ ХУРААНГУЙ

Энэ судалгааны ажлаар Монгол дахь төрийн оролцооны үр нөлөөг “Рамын” загвар ашиглан үнэлсэн бөгөөд татварын шинэ хуулийн эдийн засагт үзүүлэх нөлөө, түүний оновчтой байдлын талаар “Лафферийн муруйд” үндэслэн дүгнэлт өгөв. Сүүлийн үеийн татварын талаар хийгдэж буй судалгаанууд нь тодорхой хэдэн чиглэлтэй байна. Үүнээс татварын орлого болон татварын түвшнүүдийн уялдаа, татварын хуулийн шинэтгэлийн эдийн засагт үзүүлэх нөлөө гэсэн чиглэлээр энэхүү судалгааны ажлаа хийлээ. Эдгээрийг эмпирик түвшинд тогтоохдоо төсвийн орлого, зарлагын бүтэц болон татварын хуулийн өөрчлөлтийг систем талаас нь авч үзэв. Судалгааны чухал үр дүнгүүд дараах байдалтай гарлаа. (i) Манай улсын хувьд төр, эдийн засагт хүчтэй нөлөөлдөг боловч хувийн хэвшлийнхэнд хөгжих боломжийг олгодоггүй байна. Иймээс хувийн секторын ажилчдад илүү анхаарал хандуулах хэрэгтэй бөгөөд энэ нь манай улсын эдийн засаг технологиос бус хүний бүтээмжээс илүү хамааралтайг илтгэж байна.

(ii) Шинэчилсэн татварын хуулиуд нь оновчгүй шийдвэр бөгөөд иргэдийг татвараас зайлсхийхэд хүргэж далд эдийн засгийг өсгөснөөр төсвийн орлогыг бууруулах шинжтэй гэсэн дүгнэлтэд хүрч байна. Харин аж ахуй нэгжийн орлогын албан татварыг тодорхой хэмжээнд өсгөх нь иргэдэд хүндрэл учрахгүйгээр төсвийн орлого өсөх боломжтойг харуулж байна. (iii) Төсвийн тэнцлийн алдагдал их хэмжээнд байгаа нь урсгал зардалд эзлэх зээлийн хүүний төлбөр өндөр байгаатай холбоотой байна. Төр урсгал зардлаа зохих хэмжээнд танах нь одоогийн нөхцөл байдалд нийцсэн хамгийн зөв шийдвэр болоод байна.

---

¹⁸ Энхбаярын Сугарбаяр, СЭЗИС-ийн Бизнесийн эдийн засгийн бакалаврын өдрийн хөтөлбөрийн 4-р курсын оюутан

I. ОРШИЛ

Монгол улс одоогоос 27 жилийн өмнө зах зээлийн нийгэмд шилжиж, эдийн засгийн системээ бүхэлд нь өөрчилсөн билээ. Энэ шилжилтийн онцлог нь эдийн засаг дахь төрийн оролцоог аль болох бага байлгаж, хувийн хэвшлийнхнийг тэр хэрээр дэмжихэд чиглэгдсэн байна. Дэлхийн улс орнуудын жишгээр

“Төр хэт хүчирхэг болчихвол бид дарамтад орно, төр хэт сул дорой болчихвол бид сөнөнө” Пол Валери /Францын алдартай яруу найрагч/.

зах зээлийн эдийн засагтай орнуудын төр нь эдийн засгийн бүх төрлийн эрх зүйн зохистой орчинг бүрдүүлэх бөгөөд үндсэн үүрэг нь татвар болон татаасаар дамжуулан орлогыг дахин хуваарилах юм. Гэтэл манай улсын хувьд сүүлийн 10-аад жилийн турш төсвийн алдагдал их хэмжээтэй гарсан нь төр үүргээ биелүүлж байна уу? төр засаг зөв бодлого явуулж чадаж байна уу? гэсэн асуултууд урган гаргахад хүрч байна. ОУВС-ийн “extended fund facility” хөтөлбөрийн хүрээнд 7 төрлийн татварыг үе шаттайгаар нэмэх, төсвийн зардлын тодорхой хэсгүүдийг хасах шийдвэр гарсан билээ. Эдгээр шийдвэрүүд нь олон маргааныг дагуулж байгаа бөгөөд үүнд онолын үндэслэлтэйгээр дүгнэлт өгөхийн тулд энэхүү сэдвийг сонгон авлаа.

Манай улсын эдийн засаг дахь төрийн оролцооны хэмжээ, үр ашигт байдал, татварын бодлогын нөлөөг судлахад судалгааны зорилго оршино. Судалгааны хэсэг маань үндсэн 4 хэсгээс бүрдэх бөгөөд үүнд:

- “Рамын” загвар дээр үндэслэн төрийн болон хувийн секторын үр ашигтай байдал, эдийн засагт үзүүлэх нөлөөллийн талаар авч үзнэ.
- Төсвийн орлого, зарлагын өгөгдлийг ашиглан тэдгээрийн ерөнхий бүтэц татварын хуулийн өөрчлөлттэй ямар холбоо хамааралтай байгааг системтэйгээр харж дүгнэлт өгнө.
- Лафферийн муруйд үндэслэн татварын оновчтой хэмжээг тодорхойлж дүгнэлт өгнө.
- Эцэст нь дээрх үр дүнгүүдийг ашиглан 2017 оны татварын шинэчилсэн хуулийн өөрчлөлтийг дүгнэнэ.

Түлхүүр үгс: Татварын ачаалал, хувь хүний орлогын албан татвар, онцгой албан татвар, аж ахуй нэгжийн орлогын албан татвар, төсвийн орлого, төсвийн зарлага

II. ҮНДСЭН ХЭСЭГ

2.1 Судлагдсан байдал

Судлаач С.Халиун эдийн засгийн өсөлт ба засгийн газрын зардлын хоорондын хамаарлыг Азийн долоон орны 1996-2009 оны өгөгдлийг ашиглан Рамын загварыг үнэлсэн байна. Pooled OLS шинжилгээний Fixed-None загвараар үнэлсэн бөгөөд шилжилтийн эдийн засагтайсонгож авсан улсуудын хувьд төрийн сектор эдийн засагт хүчтэй нөлөөтэй гэсэн үр дүн гарсан байна. Өөрөөр хэлбэл эдгээр улсуудын засгийн газраас зарцуулж буй зардал нь үр ашигтай зарцуулагддаг болох нь харагдсан байна. Мөн тухайн жилд хийсэн хөрөнгө оруулалт нь 2 жилийн дараа үр өгөөжөө өгч үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлдэг. Монгол улсын хувьд төрийн оролцоог 1991-2010 оны төсвийн зардлын өгөгдлийг ашиглан төрийн секторын зохистой харьцааны талаарх “Алтан огтлол”-ын дүрмээр харуулсан бөгөөд Үр дүнд нь Монгол улсын хувьд засгийн газрын эдийн засгийн өсөлтөд нөлөөлөх нөлөөлөл дээрх орнуудын дундажтай харьцуулахад харьцангуй өндөр болох нь ажиглагдсан байдаг. (Халиун, 2011)

Судлаач Г.Гантулга 2007 оны татварын багц хуулийн өөрчлөлтийн эдийн засаг дахь нөлөөг судалсан байна. Гол зорилго нь татварын хувь хэмжээний өөрчлөлтийн эдийн засагт бодитоор үзүүлсэн нөлөөллийг судлахад чиглэгдсэн ажээ. ААНОАТ-ыг гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт болон өөрийн хөрөнгө оруулалтын үзүүлэлт, ХХОАТ-ыг хүн амын хэрэглээний үзүүлэлт, НӨАТ-ыг гурилын жилийн дундаж үнэ зэргийн хамаарлуудыг судалж шинжилгээ хийсэн байна. Шинжилгээний үр дүнд ААНОАТ-ын хувь хэмжээг бууруулах нь татвар төлөгч ААН-н тоог өсгөдөг, ХХОАТ-ыг нэг шатлалтай болгосноор ХХОАТ-ын ДНБ-дээлэх хэмжээ 0.5-3 хүртэл өссөн байна. ОАТ-ыг нэмэгдүүлснээр бензиний үнэ 1.27 дахин өссөн хэдий ч бензиний хэрэглээ буураагүй байлаа. Энэ бүгдээс харахад татварын өөрчлөлтүүд дэх хувь хэмжээний бууралт нь эдийн засагт үр ашгаа өгсөн гэсэн дүгнэлт гарчээ. (Г.Гантулга, 2007)

Мөн судлаач Д.Чулуунчимэг Монгол улсад татварын шинэ хуулийн хэрэгжилт түүний эдийн засаг дахь нөлөөллийг судалсан байна. Татварын бууралт нь ач холбогдолтой шинэчлэлболсон бөгөөд ААНОАТ-ыг бууруулж далд эдийн засгийг ил болгох боломжтой. Харин НӨАТ-ын хэмжээ буурснаар бараа бүтээгдэхүүний үнэ буурч хэрэглэгчдийн татварын дарамт багасна гэж таамагласан боловч ямар нэгэн өөрчлөлт мэдэгдээгүй байна. Татварын хувь хэмжээ буурснаар өмнөх 2 сартай харьцуулахад буурсанч, өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад өссөн дүр зураг харагдаж байна. Мөн аж ахуй нэгжийн орлогын албан татвар нь 3.2%-аар өссөн үзүүлэлттэй байна. (Д.Чулуунчимэг, 2007)

2.2 Рамын загварын онол болон шинжилгээ

Засгийн газрын хэмжээ болон эдийн засгийн өсөлтийн хоорондын хамаарлыг шинжих нэгэн загварыг Артур Рам 1986 онд гаргаж ирсэн билээ. Рамын загварын ерөнхий тавилд эдийн засагт төрийн болон хувийн гэсэн 2 сектор байдаг гэж үздэг.

$$Y = G + P \quad (1)$$

Y-Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн

G-Төрийн секторын үйлдвэрлэл

P-Хувийн секторын үйлдвэрлэл

(1)-ээс хугацаагаар дифференциал авч бүтээгдэхүүний өөрчлөлтийг тодорхойлъё. Мөн эдийн засаг дахь төрийн секторын эзлэх хувийг w гэе.

$$G = w * Y, \quad P = (1 - w) * Y \quad (2)$$

$$\dot{\frac{E}{F}} = g_F = \frac{\dot{G}}{G} + \frac{\dot{P}}{P} = \frac{\dot{G}}{G} + \frac{\dot{P}}{P} = w g_G + (1 - w) g_P \quad (3)$$

Эдийн засгийн өсөлтийг тодорхойлохын тулд түүнийг тодорхойлогч хүчин зүйлүүдийг авч үзэх шаардлагатай. Өсөлтийн шинэ сонгодог онолоор эдийн засгийн өсөлтөд нөлөөлдөг 2 хүчин зүйл нь K , L байна. Төрийн болон хувийн секторыг дээрх 2 хүчин зүйлээс хамаарсан функцээр илэрхийлье.

$$G = F(K_G, L_G), \quad P = F(K_P, L_P, G) \quad (4)$$

$$L_P + L_G = L, \quad K_P + K_G = K \quad (5)$$

Үйлдвэрлэлийн функцийг Кобб-Дугласын үйлдвэрлэлийн функцээр сонгоё.

$$G = A_G(K_G)^{\alpha_G}(L_G)^{\beta_G}, \quad P = A_P(K_P)^{\alpha_P}(L_P)^{\beta_P}G^{\gamma} \quad (6)$$

Энд хувийн секторын үйлдвэрлэлд төрийн оролцоо дам утгаар нөлөөлдөг гэж үзсэн билээ. (6)-аас сектор бүрийн үйлдвэрлэлийн өсөлтийг дараах байдлаар илэрхийлж болно.

$$g_G = \alpha_G g_{K_G} + \beta_G g_{L_G}; \quad g_P = \alpha_P g_{L_P} + \beta_P g_{L_P} + \gamma g_G \quad (7)$$

(7)-г (3)-д орлуулвал дараах хэлбэртэй болно.

$$\dot{\frac{E}{F}} = w(\alpha_G g_{K_G} + \beta_G g_{L_G}) + (1 - w)(\alpha_P g_{L_P} + \beta_P g_{L_P} + \gamma g_G) \quad (8)$$

(8)-ийг цааш үргэлжлүүлэн задалбал

$$g_F = (w\alpha_G + (1 - w)\gamma\alpha_G)g_{K_G} + (w\beta_G + (1 - w)\gamma\beta_G)g_{L_G} + (1 - w)\alpha_P g_{K_P} + (1 - w)\beta_P g_{L_P} \quad (9)$$

(9)-ийн хувьд практик үнэлгээ хийхдээ мэдээллийн олдоцоос шалтгаалан 2 секторын капиталын өсөлтийг хөрөнгө оруулалтаар дамжуулан тодорхойлдог.

$$g_{K_G} = \frac{\dot{K}_G}{K_G} = \frac{I_G - \mu_G K_G}{K_G} = \left(\frac{I_G}{K_G}\right) \left(\frac{F}{K_G}\right) - \mu_G = \frac{1}{w} \left(\frac{I_G}{K_G}\right) \left(\frac{G}{F}\right) - \mu_G = \left(\frac{ICOR_G}{w}\right) \left(\frac{L_G}{F}\right) - \mu_G \quad (10)$$

(10)-тай адил хувиргалт хийвэл

$$g_{K_P} = \left(\frac{ICOR_P}{1 - w}\right) \left(\frac{L_P}{F}\right) - \mu_P \quad (11)$$

(10) болон (11)-ийг (9)-д орлуулбал дараах тэгшитгэл гарна.

$$g_F = a_0 + a_1 \left(\frac{L_G}{F}\right) + a_2 g_{L_G} + a_3 \left(\frac{L_P}{F}\right) + a_4 g_{L_P} \quad (12)$$

(12)-ийг Рамын загварын эконометрик үнэлгээнд зориулсан хэлбэр гэдэг. Бид бүхэн Рамын загварыг Дэлхийн банкнаас жил болгон гаргадаг “зохицуулалтын дарамт” индексээр

өргөтгөн, ДНБ-д эзлэх засгийн газрын хөрөнгө оруулалтыг ДНБ-д эзлэх засгийн газрын зардлаар илэрхийлж үнэлнэ.

Улс бүрийн онцлогоос хамааран эдийн засаг дахь төрийн оролцоо янз бүр байдаг. Харин Монгол улсын эдийн засгийн өсөлтөд төрийн оролцоо ямар хэмжээтэйг харахын тулд “Рамын загвар”-ыг ашиглан дүгнэлт өгье. Тайлбарлагдагч хувьсагчаар ДНБ-ий өсөлтийг, тайлбарлагч хувьсагчаар төрийн болон хувийн секторын ажилчдын тоо, төрийн болон хувийн секторын ДНБ-д эзлэх хөрөнгө оруулалтийн хувь болон зохицуулалтын дарамтын индексийг авч үзэн үнэлсэн болно (судалгаанд ашиглагдах өгөгдлүүдийн талаарх дэлгэрэнгүй мэдээллийг хавсралт1-аас харна уу).

$$\hat{g}_{y_t} = -0.1 - 0.61 (F)_{t-2} + 0.3 (g_{L_g})_t + 0.78 (g_{L_p})_t + 0.38 (F)_t - 0.28 index$$

[0.0256] [0.28] [0.06] [0.127] [0.247] [0.063]

$R^2=0.8, SSE=0.0062, T=18, DW=2.4$

Загвар нэгээс тэгшитгэл бодит байдлыг 80%-тай тайлбарлаж байгаа бөгөөд параметрууд болон тэгшитгэл 99%-ийн итгэх түвшинд ач холбогдолтой байна. Төрийн секторын хөрөнгө оруулалт нь эдийн засагт шууд тухайн жилдээ нөлөөлдөггүй бөгөөд 2 жилийн дараах эдийн засгийн нөхцөл байдалд нөлөөлдөг байна. **Мөн хөрөнгө оруулалтын нөлөө сөрөг байгаа нь эдийн засаг дахь шахан гаргах үзэгдлийг илэрхийлж байгаа бөгөөд төрийн хөрөнгө оруулалт үр ашиггүй байгааг илтгэж байна.** Үнэлгээний үр дүнг хавсралт2-аас харна уу.

Төрийн секторын ДНБ-д эзлэх хөрөнгө оруулалтыг ДНБ-д эзлэх засгийн газрын зардлын өсөлтөөр солин Рамын хоёрдугаар загварыг үнэллээ. /Үнэлгээний үр дүнг хавсралт3-аасхарна уу/

$$g_y = -0.07 + 0.26 (F) + 0.31 (g_{L_g}) + 0.63 (g_{L_p}) + 0.33 (F) - 0.19 index$$

[0.02] [0.05] [0.09] [0.21] [0.12] [0.05]

$R^2=0.79, SSE=0.0068, T=20, DW=2.34$

Дээрх 5 тайлбарлагч үзүүлэлтүүд маань ДНБ-ийн өсөлтийг 79%-тай тайлбарлаж байна. Тэгшитгэл болон параметрууд 99%-ийн итгэх түвшинд ач холбогдолтой байна. Дурбин-ватсон хоёртой тэнцүү байгаа нь автокорреляцийн нөлөө байхгүй байгааг илтгэж байна. Тэгшитгэлийн хувьсагчуудын утгыг тайлбарлая.

- ДНБ-д эзлэх хувийн хэвшлийнхний хөрөнгө оруулалтад эзлэх хувь 1%-иар өсөхөд ДНБ 0.26%-аар өснө
- Төрийн секторын ажилчдын тоо 1%-аар өсөхөд ДНБ 0.31%-аар өснө.
- Хувийн секторын ажилчдын тоо 1%-аар өсөхөд ДНБ 0.63%-аар өснө.
- Засгийн газрын зардлын өсөлт 1%-аар өсөхөд ДНБ 0.33%-аар өснө.
- Зохицуулалтын дарамтын индекс нэгжээр өсөхөд ДНБ 0.19%-аар буурна. Өөрөөр хэлбэл төр засаг хувийн секторт хөгжих боломжийг олгодоггүй байна.

$0.31 (g_{L_g}) < 0.63 (g_{L_p})$ байгаа нь төрийн секторын ажил эрхлэлтээс илүүтэй хувийн секторын ажил эрхлэлт эдийн засгийн өсөлтөд хүчтэй нөлөөтэй гэдгийг илэрхийлж байна. Мөн 2-р загвараас төрийн урсгал зардал нь эдийн засагт нөлөөтэй байна. Энэ нь

манай улсын хувьд технологиос бус хүний хөдөлмөрөөс ихээхэн шалтгаалж буйтай холбоотой байж болох юм. *Ажиллах хүчний болон хөдөлмөрийн бүтээмжийн нөлөө эдийн засагт чухал үр дүн үзүүлнэ гэсэн Биори Флин(Boeri and Flinn, 1999) нарын үр дүнтэй таарч байна.* (Эрдэнэчимэг, 2012)

Рамын загварыг тохируулагч(moderator) хувьсагчаар өргөтгөн үнэлж үзэхэд (3) үр дүн гарсан билээ. Үнэлгээний үр дүнг хавсралт4-аас харна уу.

$$g_{y_t} = -0.05 - 1.78 \left(\frac{I_g}{F} \right)_{t-1} - 7.9 \left(\left(\frac{I_g}{F} \right) * index \right)_t + 0.68 (g_{L_g})_t + 1.9 (g_{L_g} * index)_{t-2} + 0.94 (g_{L_p})_t + 0.33 \left(\frac{I_p}{F} \right)_t \quad (3\text{-р загвар})$$

$$R^2 = 0.89, SSE = 0.003, DW=2.65$$

3-р загварын тэгшитгэл нь бодит байдлыг 89%-тай тайлбарлахын зэрэгцээ автокорреляцийн асуудал байхгүй байна. Мөн параметрууд болон тэгшитгэл 99%-ийн итгэх түвшинд ач холбогдолтой байна. Төрийн секторын хөрөнгө оруулалт нь эдийн засагт нэг хугацааны хоцрогдолтойгоор сөргөөр нөлөөлдөг гэсэн үр дүн гарлаа. Өөрөөр хэлбэл “шахан гаргах нөлөөг” харуулж байна. $a_2(-7.9) < 0$ байгаа нь төрийн секторын үр ашиггүй байдлыг харуулж байгаа бөгөөд төрийн оролцоо хэтэрхий их байх нь эдийн засгийн өсөлтөд сөргөөр нөлөөлдөг гэсэн онолтой нийцэж байна. **Мөн засаглалын чадамж нь төрийн секторын хөрөнгө оруулалтад сөрөг, төрийн секторын ажилчдад эерэг нөлөөтэй болохыг харуулж байна.**

Монгол улсын төсвийн тэнцэл 2007 оноос хойш их хэмжээний алдагдалтай гарсан нь санхүүгийн тогтворгүй байдлыг бий болгосон билээ (хавсралт5-аас харна уу). Үүний хүрээнд төр засаг ОУВС-ийн “Extended fund facility” хэмээх хатуу нөхцөлтэй хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсэн билээ. Энэхүү хөтөлбөрийн хүрээнд эхний алхам нь төсвийн алдагдлыг бууруулах бөгөөд ОУВС-ийн шаардлагаар дараах өөрчлөлтүүдийг хийх шийдвэр гаргасан.

ХүснэгтIII- 1 Засгийн гаргасан шийдвэрүүд газрын

Монгол Улсын Засгийн газрын гаргасан шийдвэрүүд	
<p><i>Төсвийн орлогыг нэмэх хүрээнд</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • ХХОАТ-ыг 4 шатлалтай болгох • НДШ-ийг 2%, 1%, 2% нэмэх • Суудлын автомашин, бензин, архи болон тамхины татварыг нэмэх • Хадгаламжийн хүүгийн орлогод татвар ногдуулна 	<p><i>Төсвийн зарлагыг бууруулах хүрээнд</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Тэтгэвэрт гарах насыг нэмэгдүүлэх • Ирэх 2 жилдээ цалингийн зардлыг өсгөхгүй • Хүүхдийн мөнгийг 40 хувь болгон багасгаж 2019 оноос хойш өгөхгүй болгох • Цэргийн албан хаагчийг байраар хангахгүй

Эх сурвалж: Улсын Их Хурлын цахим хаяг

2.3 Төсвийн орлого, зарлагын онол болон шинжилгээ

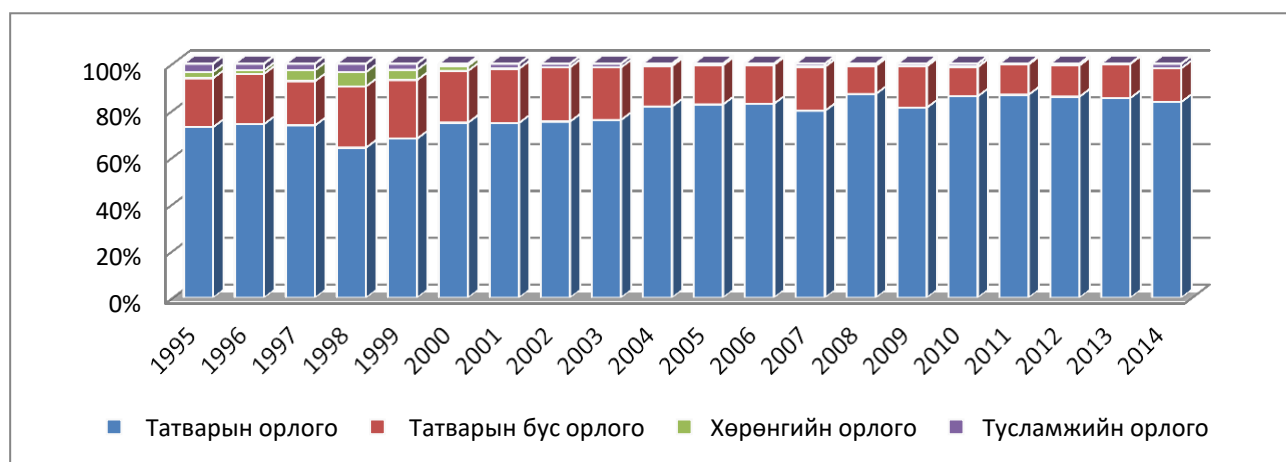
Эдийн засаг, санхүүгийн салбарт төр тодорхой хэдэн арга замаар үүргээ биелүүлдэг. Үүний нэг нь татварын системийг сайжруулах бөгөөд татварын баз нэмэгдүүлэх, санхүүгийн хяналтыг сайжруулах, татвар төлбөрийн журмыг өөрчлөн боловсруулах, татварын хууль тогтоомжид нэмэлт өөрчлөлт оруулах, хүн амын өдөр тутмын хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүнд оногдох татвар, түүний хувь хэмжээнд хязгаарлалт тавих зэрэг арга хэмжээнүүд багтана.

Төр нь тухайн улсын тогтвортой байдлыг хангах зориулалтаар санхүүгийн нөөцийн төвлөрсөн фондыг захиран зарцуулах мөн арвижуулдаг. Иймд орлого, зарлага нь Улсын төсвөөс орж гарах бөгөөд төсөв нь санхүүгийн системд гол байрыг эзэлдэг бөгөөд эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг хангахад гол үүрэгтэй. Улсын төсвийн орлого нь татварын хууль эрх зүйн үндсэн дээр буцалтгүйгээр татвар болон орж ирэх, мөн татварын бус арга хэрэгслээр дамжуулан бүрэлдэж бий болно. Төсвийн зарлага нь тухайн жилийн төсвийн тухай хуулиар төсөвт төвлөрсөн санхүүгийн нөөцийг ашиглахтай холбоотой үйл ажиллагаа юм. Улсын төсвийн орлого болон зарлагын бүрдлийг хавсралт6-аас харна уу.

Бид бүхэн энэхүү судалгаанд ХХОАТ, НӨАТ, ААНОАТ, ОАТ-уудыг голчлон ашиглах тул эдгээрийн дэлгэрэнгүй авч үзье. ХХОАТ нь татвар төлөгчийн орлогоос тодорхой хэмжээг улсын орлого болгон авах явдал юм. НӨАТ нь Монгол улс дахь бараа, ажил, үйлчилгээнд ногдуулах хэрэглээний татвар юм. ААНОАТ нь аж ахуйн нэгж байгууллагын нийт орлогын хэмжээнээс шалтгаалан тогтоодог татвар юм. ОАТ нь импортын болон дотоодын заримбараа, тансаг хэрэглээний болон хүний эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлөх бараануудад оноодог татвар юм.

Манай улсын төсвийн орлого татварын орлого, татварын бус орлого, хөрөнгийн орлого, тусламжийн орлого гэсэн 4 хэсгээс бүрддэг билээ. Нийт төсөвт эзлэх татварын орлого 1995 оныг 2015 харьцуулахад 72%-аас 83% болтлоо өссөнийг ЗурагIII-1 харж болох бөгөөд татварын шатлалт системтэй холбон тайлбарлаж болно.

ЗурагIII-1 Төсвийн орлогын бүрдэл

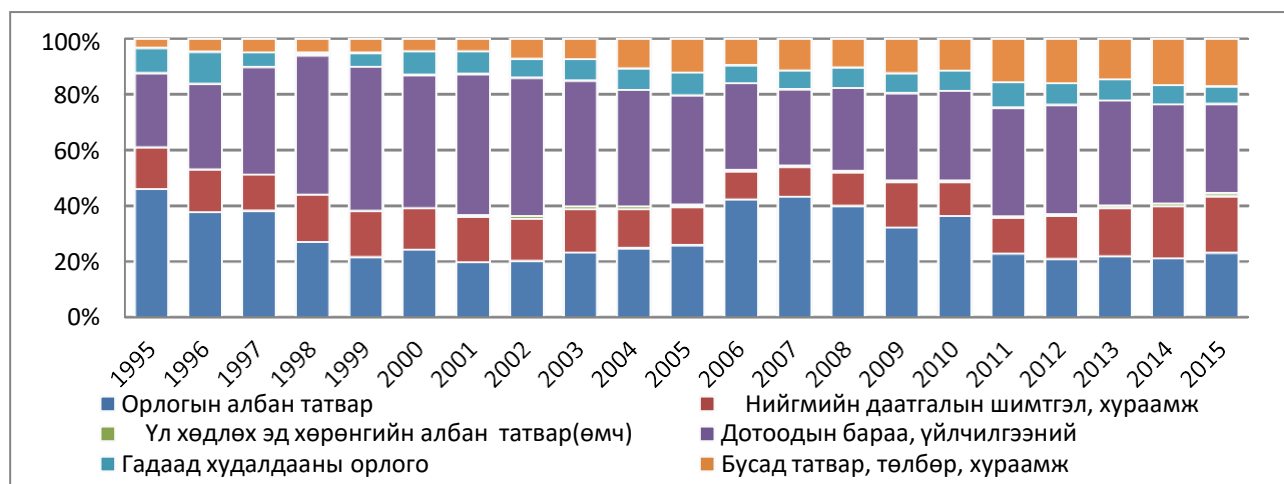

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Өөрөөр хэлбэл **татварын олон шатлалд систем нь татварын ачааллыг өсгөн татвараас зайлсхийхэд хүргэдэг бол татварын нэг шатлалд систем нь татварын ачааллыг бууруулж татварын орлогын хэмжээг өсгөдөг** гэсэн дүгнэлтэд хүрч байна. Нөгөө талаас төсвийн орлогыг бүрдүүлж буй бусад орлогуудын бууралт нь уул уурхайн салбараас улбаалсан эдийн засгийн өсөлт, засгийн газрын идэвхтэй харилцаа зэргээс хамааралтай гэж үзэв. Монгол орны хувьд төсвийн орлогын ихэнх хувийг татварын орлого бүрдүүлдэг учраас маш чухал үзүүлэлт гэдэг нь харагдаж байна. Тиймээс татварын орлогын бүтцийг цааш задлан харъя. ЗурагIII-2-т татварын орлогын бүрдэл хэсгийг задлан харууллаа.

Зураг III-2 Татварын орлогын бүрдэл

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Мөн Хүснэгт III-2-т харуулснаар 1995, 2015 онуудыг харьцуулан харвал татварын орлогод эзлэх бүрэлдэхүүний хувиуд дараах байдалтай өөрчлөгдсөн байна.

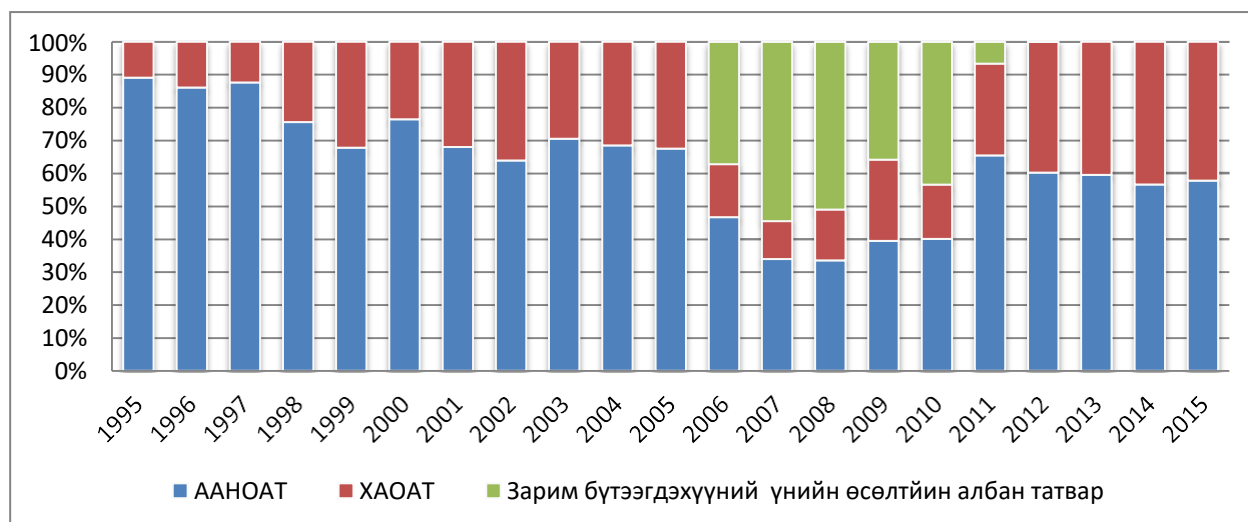
Хүснэгт III-2 Татварын орлогын бүрдэл хэсгүүдийн өөрчлөлт

Он	1995	ТО-т эзлэх хувь	2015	ТО-т эзлэх хувь2	Өөрчлөлт
Орлогын албан татвар	48 537,20	46%	1 178 554,60	23%	-23%
Нийгмийн даатгалын шимтгэл, хураамж	15 764,60	15%	1 038 838,40	20%	5%
Үл хөдлөх эд хөрөнгийн албан татвар(өмч)	54,00	0,051%	57309,9	1,12%	1,07%
Дотоодын бараа, үйлчилгээний	28 107,10	27%	1 641 256,10	32%	5%
Гадаад худалдааны орлого	9 571,50	9%	320 594,90	6%	-3%
Бусад татвар, төлбөр, хураамж	3 475,30	3%	877 033,90	17%	14%

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

НДШ-ийн эзлэх хувь өссөн байгаа нь эрүүл мэнд, тэтгэвэр, тэтгэмжид хандаж буй иргэдийн хандлага хийгээд, тэдгээрийн хөгжилд мэдэгдэхүйц өөрчлөлт орсныг илтгэж байна. ДБҮТ-ий эзлэх хувь өссөн нь НӨАТ-тай холбоотой бөгөөд өөрөөр хэлбэл бараа, үйлчилгээний хяналт сайжирсан гэдгийг харуулж байна. Орлогын албан татварын бууралт нь ХХОАТ болон ААНОАТ-ын бууралттай холбоотой.

Зураг III-3 Орлогын албан татварын бүрдэл

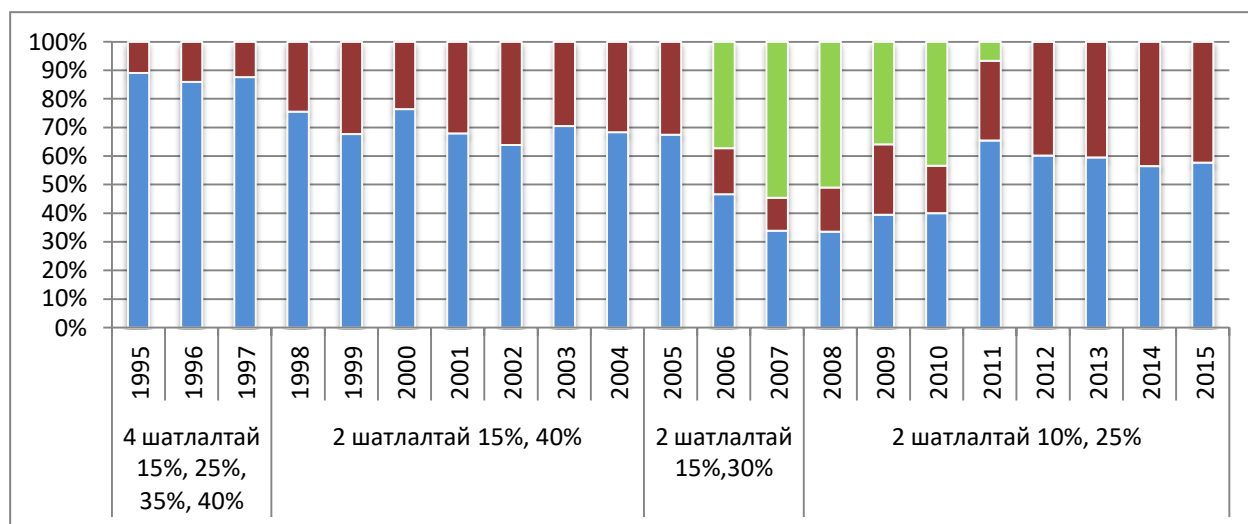

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Орлогын албан татварыг цааш задлан Зураг III- 3 харвал 1995 онд ААНОАТ нь нийт орлогын албан татварын 90%-ийг эзэлдэг байсан бол 2015 онд 60% болж буурсан байна. Харин ХАОАТ нь 1995 онд нийт орлогын албан татварын 10%-ийг бүрдүүлдэг байсан бол 2015 онд 40% болж өссөн байна. 2006 онд “зарим бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн татвар” батлагдсан бөгөөд түүхэнд хамгийн богино хугацаанд, хамгийн их орлогыг бий болгосон татвар хэмээн үлдсэн байдаг. 2006-2009 онд орлогын албан татварт эзлэх ААНОАТ болон ХАОАТ-ын хэмжээ огцом буурсныг ЗББҮӨТ-ийн хэрэгжилт, тэр үеийн санхүүгийн хямрал болон татварын өршөөлийн хуультай холбон тайлбарлаж байна.

ААНОАТ-ын хуулийн өөрчлөлт болон татварын орлогын бүтцийн хамаарлыг Зураг III-4-өөс харна уу.

Зураг III-4 Орлогын албан татварын бүрдэл болон ААНОАТ-ын хуулийн өөрчлөлт

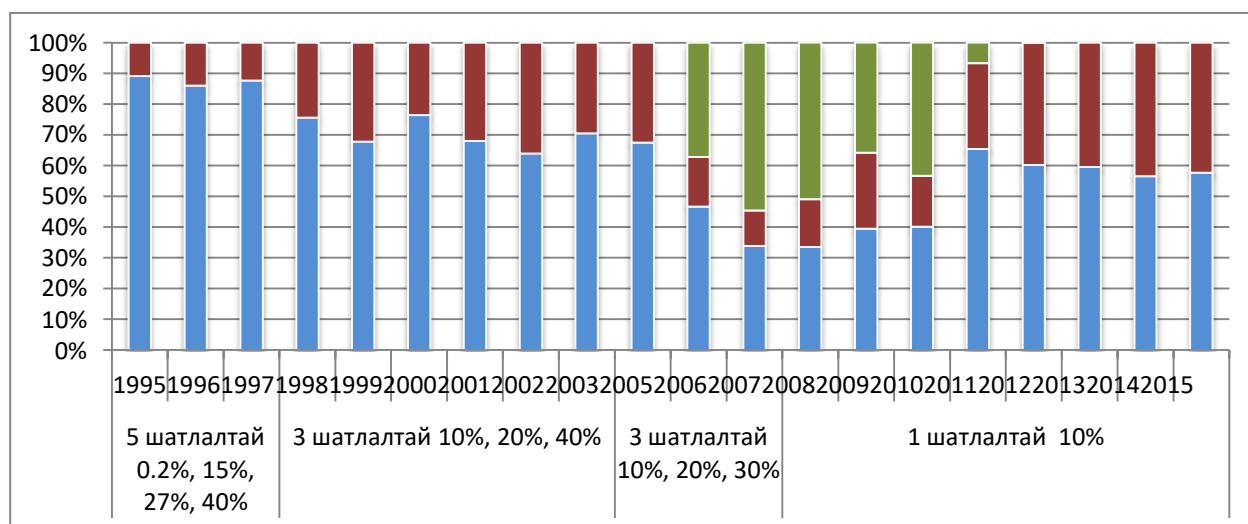
Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

ААНОАТ-ыг 1997 он хүртэл 4 шатлалтай татварыг оноодог байсныг Зураг III-4-өөс харж болох бөгөөд энэ үед орлогын албан татварт эзлэх ААНОАТ-ын хувь дунджаар 90% байсан байна. 1998 онд дээрх 4 шатлалыг 2 болгон бууруулснаар 70%, 2005 онд 2 шатлалт татварын системийн дээд хувь хэмжээг 30% болгон бууруулснаар 40% болж буурсан байна. Үүнээс

үзэхэд ААНОАТ-ын хувь хэмжээг шатлалтай түвшинд оноож, татварыг ачааллыг нэмэх нь орлогын албан татварт эзлэх хувийг өсгөдөг байна.

Мөн ХХОАТ-ын хуулийн өөрчлөлт болон татварын орлогын бүтцийн хамаарлыг ЗурагIII-5-аас харна уу. 2006-2010 оны хоорондох завсраас бусад хугацаанд орлогын албан татварт эзлэх ХХОАТ-ын хувийг харвал өссөн дүр зураг харагдаж байгааг ЗурагIII-5-аас харж болно. ХХОАТ-ыг шатлалтай оноох нь орлогын албан татварт эзлэх ХХОАТ-ын хувийг багасгадаг гэсэн үр дүн харагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл иргэд татвараас зайлсхийдэг байна.

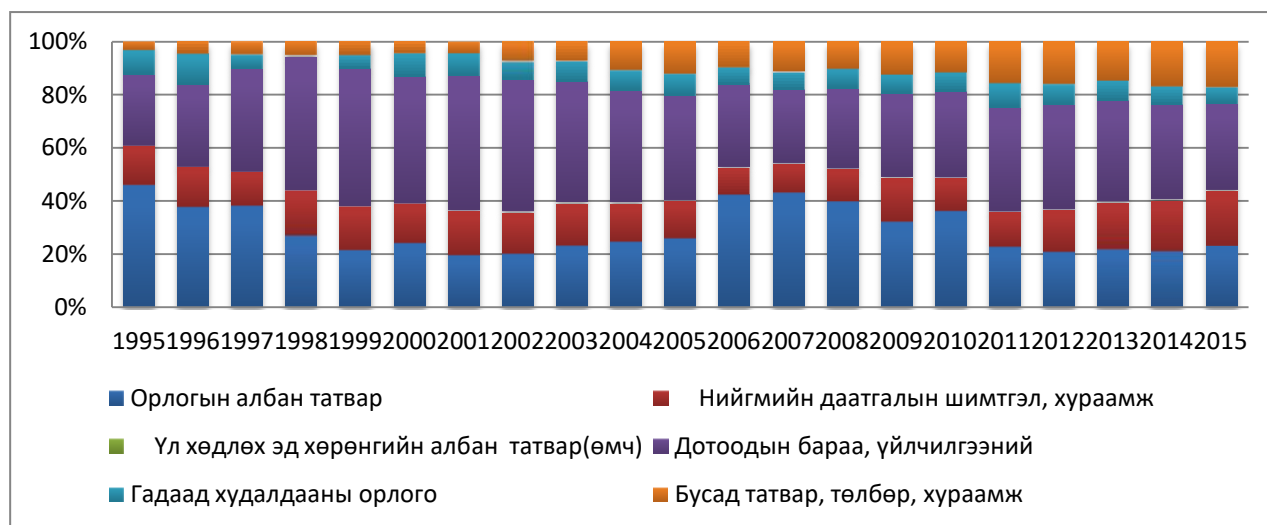
ЗурагIII-5 Орлогын албан татварын бүрдэл болон ХХОАТ-ын хуулийн өөрчлөлт

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

НДШ-ийн хуулийн өөрчлөлт болон татварын орлогын бүтцийн хамаарлыг ЗурагIII-6-аас харна уу. НДШ нь 15%-тай байхад татварын орлогын 16%-ийг эзэлдэг байсан бол 10% болгон багасгаснаар 20% болтлоо өссөн байна. Өөрөөр хэлбэл НДШ-ийг нэмэх нь татварын орлогод эзлэх хувийг бууруулдаг байна.

ЗурагIII-6 Татварын орлогын бүрдэл болон НДШ-ийн хуулийн өөрчлөлт

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

Бид бүхэн ийнхүү Монгол улсын татварын нэр төрлийн бүтэц хийгээд тэдгээрийн хувь хэмжээний өөрчлөлтүүдийг системтэйгээр харан дараах үр дүнд хүрлээ. Хүснэгт III-3 харна уу.

Хүснэгт III-3 Татварын нэр төрлүүд болон хувь хэмжээний өөрчлөлтийн хамаарал

	Татварын хувь хэмжээ өндөр	Татварын хувь хэмжээ бага	Татварын нэг шатлалт систем	Татварын олон шатлалт систем
ХХАОТ	-	-	үр ашигтай	үр ашиггүй
ААНОАТ	үр ашигтай	үр ашиггүй	үр ашиггүй	үр ашигтай
НДШ	үр ашиггүй	үр ашигтай	-	-

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

Одоо татварын ачааллыг авч үзэцгээе. Татварын ачааллыг ДНБ-д эзлэх татварын орлогоор илэрхийлдэг бөгөөд манай улсын татварын ачаалал нь гэнэтийн өөрчлөлтүүдтэй харагдаж байна. Татварын ачааллыг Зураг III-7-аас харна уу. Татварын орлогын буурах эсвэл өсөх хандлага нь тухайн онд хэрэгжүүлсэн татварын бодлого болон ДНБ-ний өөрчлөлттэй хамааралтай байна. Татварын ачаалал нь 1995 оноос 2007 он хүртэл 30 орчим хувь болж өсөөд эргээд буурсан дүр зураг харагдаж байна.

1995-2007 оны хоорондох татварын ачааллын өсөлтийн шалтгаан

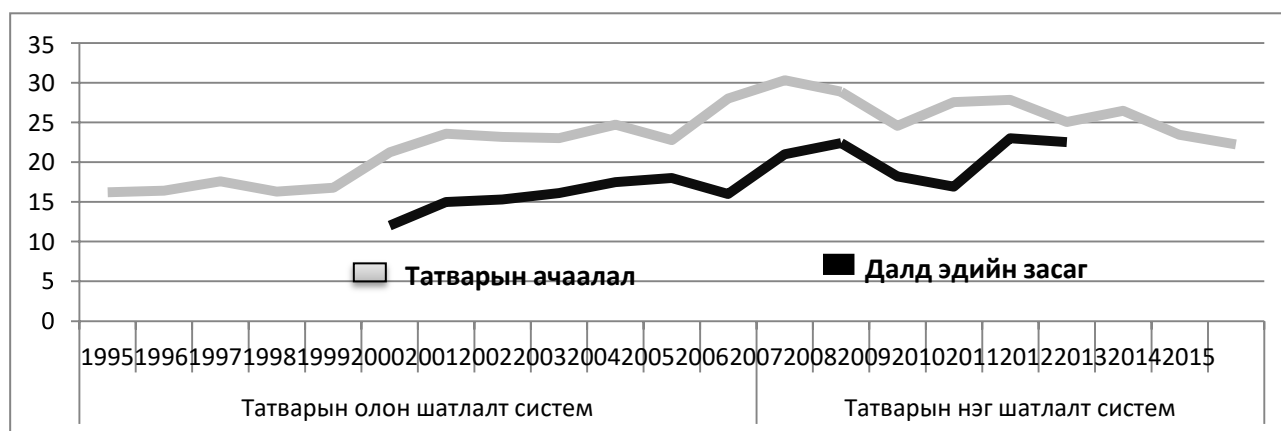
- Шаталсан татварын систем
- Зарим бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн татвар
- Барилгын салбар эрчимтэй тэлсэнтэй холбогдон бүртгэлгүй олон тооны ажилчид албан бус сектор дахь хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлсэн

2007-2015 оны хоорондох татварын ачааллын бууралтын шалтгаан

- Татварын өршөөл үзүүлэх хууль
- Гол 3 төрлийн татварын хувь хэмжээний бууралт
- Нэг шатлалт татварын систем

Монгол банкны судалгааны эмхтгэл дээр сүүдрийн эдийн засгийн хэмжээг банкнаас гадуурх бэлэн мөнгөний аргаар тооцсон бөгөөд үүнийг тухайн хугацаан дахь татварын ачаалалтай зэрэгцүүлэн зурж үзлээ. Зураг III-7-оос харна уу.

Зураг III-7 Татварын ачаалал, далд эдийн засаг болон татварын системийн хамаарал

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

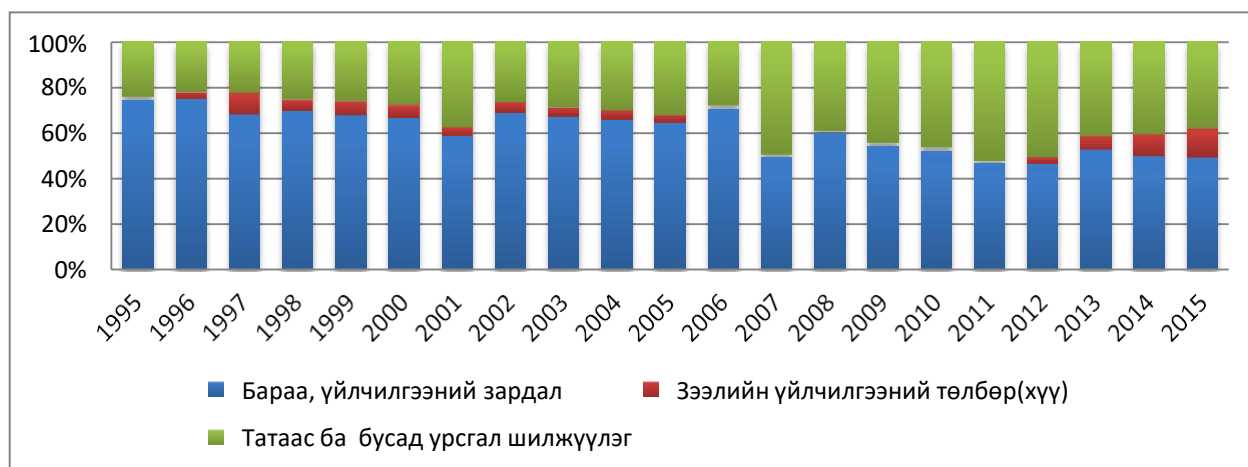
ЗурагIII-7-оос харахад далд эдийн засаг нь татварын ачааллыг дагасан шинжтэй байна. **Өөрөөр хэлбэл татварын олон шатлалд систем нь татварын ачаалал болон далд эдийн засгийг өсгөдөг болох нь харагдаж байна.**

Нийт зардал нь урсгал зардал, хөрөнгийн зардал, эргэж төлөгдөх цэвэр зээл гэсэн 3 хэсгээс бүрдэнэ. Хавсралт7-аас харна уу. Урсгал зарлага болон нийт зарлагын хоорондох хамаарлыг тооцоход эерэг хүчтэй хамааралтай байна. Хавсралт8-аас харна уу. Өөрөөр хэлбэл бид **урсгал зардлыг бууруулснаар нийт төвийн зарлагыг бууруулах боломжтой** болж байна. Манай улсын хувьд 1995 оноос хойш төсвийн зарлагын 75-80%-ийг урсгал зардал дангаар эзэлж байна. Урсгал зардал нь бараа үйлчилгээний зардал(цалин хөлс, бараа үйлчилгээний бусад зардал), зээлийн үйлчилгээний төлбөр, татаас ба урсгал шилжүүлэг гэсэн 3 хэсгээс бүрдэнэ.

ЗурагIII-8-аас харахад Урсгал зардал нь 1995 оноос 2011 он хүртэл буурах шинжтэй байсан боловч 2011 оноос эхлэн өссөн үзүүлэлт харагдаж байна. Энэхүү өсөлтийн шалтгааныг түүний 3 бүрдэл хэсгийн өсөлттэй холбон дараах байдалтай тайлбарлаж байна.

- Уул уурхайн салбарын ид өсөлттэй байх үед төрөөс олсон ашгийг иргэн бүрд ижил тэгш хүртэнэ гэж УИХ, Хүний хөгжлийн сангийн тухай хуультай холбон тайлбарлаж байна. 2010 оноос “21000” төгрөг хэлбэрээр нийт нэг их наяд 407 тэрбум төгрөгийг хоёр сая 919 мянган иргэнд олгожээ. Тодруулбал 2010 оноос хойш Хүний хөгжил сангаас иргэдэд дөрвөн төрлөөр мөнгө тараасан байх юм. 2010-2013 оны хооронд иргэн бүрд эх орны хувь хишиг нэрээр сар бүр 21 мянган төгрөг, 2013онд ахмад настан болон хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд нэг удаа нэг сая төгрөг, 2011, 2012 онуудад оюутны сургалтын төлбөрт 500 мянган төгрөг тус тус олгосон байдаг.
- Засгийн газрын нийт өрийн хэмжээнээс үүдэн зээлийн хүүгийн зардал 2016 оноос 26%-аар өссөн байна.
- Бараа үйлчилгээний зардал 11%-аар өссөн бөгөөд цалин хөлсний зардал 2011 онтой харьцуулахад 53%-аар өссөн дүн харагдаж байна. Үүнийг Монгол Улсын Засгийн газрын 2008-2012 оны үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх зорилгоор төрийн албан хаагчдын цалин хөлсийг 2008 оноос дунджаар 2 дахин нэмэгдүүлэхээр төсвийн төсөлд шаардагдах зардлыг тусгасантай холбон тайлбарлаж байна.

ЗурагIII-8 Урсгал зардалын бүрдэл

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

Үүнээс үзэхэд дээрх 3 зардлын хүчтэй өсөлт нь урсгал зардлыг өсгөж, нийт төсвийн зарлагыг өсгөж байна. Хавсралт9-аас харна уу. **Сонгуулийн амлалт, намуудын биенээсээ өрсөн тэмцэл нь оновчгүй бодлого явуулахад хүргэж төсвийн тэнцлийг алдагдалд оруулж байна.** Тиймээс төр засаг эдгээр бодлогогүй үйлдлүүдээ зогсоож, урсгал зардлын бүрдэл хэсгүүдийг танах нь одоогийн байдлаар хамгийн зөв шийдвэр гэж үзэж байна

2.3 Лафферийн муруйн онол болон шинжилгээ

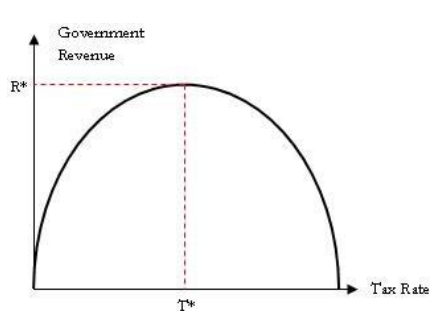
Лаффер анх 1974 онд татварын түвшин болон татварын орлогын хоорондын уялдаа холбоог үндэслэлтэйгээр тогтоох санааг дэвшүүлсэн байна. Лафферийн муруй нь эдийн засгийн нийлүүлэлтийн талын гол үндсэн үзэл баримтлал бөгөөд энэхүү муруй нь засгийн газрын цуглуулсан татварын орлого, татварын хууль хоорондын хамаарлыг хэр оновчтой эсэхийг хэмжих нэгэн арга юм. Татварын ачаалал ямар түвшинд байвал засгийн газрын цуглуулах орлого хамгийн өндөр түвшинд байх, мөн эдийн засгийн агентуудад зохицуулалтын дарамт болохооргүй түвшинг тодорхойлох арга юм. Лафферийн муруйг (3) тэгшитгэлээр харуулав.

$$\frac{REV_t}{GDP_t} = a_1 TAX_t + a_2 TAX_t^2 + s_t \quad (3)$$

(3) тэгшитгэлээс TAX-аар уламжлалт авч “0”-тэй тэнцүүлвэл (4) үр дүн гарна.

$$\frac{d(\frac{REV}{GDP})}{dTAX} = a_1 + 2a_2 TAX_M = 0 \quad (4)$$

(4) тэгшитгэлийг хувиргавал (5) гарна. Өөрөөр хэлбэл (5) нь татварын орлогыг хамгийн их түвшинд байлгах татварын ачааллын түвшин гарна. Өөрөөр хэлбэл татварын ачаалал TAX_M түвшинд татварын орлого хамгийн их утгаа авна.

$$TAX_M = -\frac{a_1}{2a_2} \quad (5)$$

Төр засаг 2017 онд гурван нэр төрлийн татварын хувь хэмжээг өөрчлөх шийдвэр гаргасан билээ. Үүнтэй холбоотойгоор ХХОАТ, ОАТ болон НДШ-ийн татварын ачаалал ямар үед татварын орлого хамгийн их утгатай байгааг харья. Лафферийн муруйг дээрх 3 татварын хувьд үнэлье.

Хувь хүний орлогын албан татвар

ХХОАТ-ын ачаалал болон ХХОАТ-ын хувьд лафферийн муруйг дүрслэхэд (6) үр дүн гарсан. Тэгшитгэлийн параметрууд 99%-ийн итгэх түвшинд ач холбогдолтой байна. Үнэлгээний үр дүнд ХХОАТ-ын оновчтой ачааллын түвшин 0.65 гэж гарсан байна. Гэвч 2016 онд энэхүү ачаалал 2.3 гарсан нь оновчтой түвшнээс хэт их ХХОАТ-ыг байж болох хамгийн их түвшинд цуглуулж чадахгүй байгааг илтгэж байна. Тэгшитгэлийн үр дүнг хавсралт10-аас харна уу.

$$y = -237192.3x + 184208.4x^2 \quad (6)$$

[62952]   [32923.3]

Онцгой албан татвар

ОАТ-ын ачаалал болон ОАТ-ын хувьд лафферийн муруйг дүрслэхэд (7) үр дүн гарсан. Тэгшитгэлийн параметрууд 95%-ийн итгэх түвшинд ач холбогдолтой байна. Үнэлгээний үр

дүнд ОАТ-ын оновчтой ачааллын түвшин 1.95 гэж гарсан байна. Гэвч 2016 онд энэхүү

ачаалал **2.62** гарсан нь оновчтой түвшнээс хэт их ОАТ-ыг байж болох хамгийн их түвшинд цуглуулж чадахгүй байгааг илтгэж байна. Тэгшитгэлийн үр дүнг хавсралт 11-аас харна уу.

$$y = 234465.5x - 60221.09x^2 \quad (7)$$

[80011.6]   [28085.6]

Нийгмийн даатгалын шимтгэл

НДШ-ын ачаалал болон НДШ-ын хувьд лафферийн муруйг дүрслэхэд (8) үр дүн гарсан. Тэгшитгэлийн параметрууд 99%-ийн итгэх түвшинд ач холбогдолтой байна. Үнэлгээний үр дүнд НДШ-ийн оновчтой ачааллын түвшин 1.4 гэж гарсан байна. Гэвч 2016 онд энэхүү ачаалал **4.9** гарсан нь оновчтой түвшнээс хэт их буюу НДШ-ээс олох орлогыг хамгийн их түвшинд цуглуулж чадахгүй байгааг илтгэж байна. Тэгшитгэлийн үр дүнг хавсралт 12-аас харна уу.

$$y = -303576.2x + 108545.7x^2 \quad (8)$$

[56855.16]   [14913.8]

Аж ахуй нэгжийн орлогын албан татвар

ААНОАТ-ын ачаалал болон ААНОАТ-ын хувьд лафферийн муруйг дүрслэхэд (9) үр дүн гарсан. Тэгшитгэлийн параметрууд 99%-ийн итгэх түвшинд ач холбогдолтой байна. Үнэлгээний үр дүнд ААНОАТ-ын оновчтой ачааллын түвшин 3.2 гэж гарсан байна. Гэвч 2016 онд энэхүү ачаалал **2.1** гарсан нь ААН-аас орж ирэх татварын орлогыг хамгийн их түвшинд цуглуулж чадахгүй байгааг илтгэж байна. Тэгшитгэлийн үр дүнг хавсралт 13-аас харна уу.

$$y = 184187.4x - 28869.47x^2 \quad (9)$$

[46293.04]   [9869.6]

Нэг ААН-д ногдох татварын ачаалал нь жил бүр буурсан үзүүлэлттэй байна./хавсралт 14-аас харна уу/. Тиймээс ААНОАТ-ыг оновчтой түвшин хүртэл өсгөх нь татварын орлогыг өсгөх өөр нэгэн боломж гэсэн дүгнэлтэнд хүрч байна.

Үүнээс дээрх 3 нэр төрлийн татварыг өсгөх нь буруу бөгөөд иргэд татвараас зайлсхийхэд хүргэж татварын орлого буурч магадгүй гэж таамаглаж байна. *Хөгжиж буй улсуудын хувьд татвараас зугтах нь хөгжингүй орнуудаас харьцангуй их байдаг.* (Л.Шарав, Төсөв бол улс төрийн бодлого мөн, 2006) Харин ААНОАТ-ыг иргэдэд дарамт учруулахгүйгээр оновчтой түвшин хүртэл өсгөх боломжтой гэсэн дүгнэлтэд хүрлээ.

III. ДҮГНЭЛТ

- Манай улсын хувьд төрийн секторын хөрөнгө оруулалт эдийн засгийн өсөлтөд сөрөг нөлөөтэй байна. Төрийн секторын хөдөлмөрийн үр ашгийн хувьд хувийн сектороос даруй 2 дахин бага байна. Өөрөөр хэлбэл төрийн секторын ажилчдын бүтээмж муу байна гэсэн үр дүн гарлаа. Иймээс хувийн секторын ажил эрхлэлт дээр илүү анхаарал хандуулснаар эдийн засгаа өсгөх бүрэн боломжтой байна. Иймд бизнес эрхлэх таатай орчинг бүрдүүлэх, урамшуулал олгох зэргээр хувийн секторыг хөгжүүлэх хэрэгтэй байна.
- Татварын бодлогын хувьд төсвийн орлогын ихэнх хувийг татварын орлого эзэлдэг тул татварын бодлогод чухал ач холбогдол өгдөг. Татварын орлогоос хамааран 4, 2, 2 гэсэн шатлалтай татварын системтэй байсан ч 2007 онд олон шатлалт татварын системээс татгалзсан байдаг байна. Шатлалт систем нь иргэдэд дарамт учруулж

татвараас зайлсхийхэд хүргэж татварын орлогыг бууруулдаг бол аж ахуй нэгж байгууллагын хувьд эсрэгээрээ татварын орлогыг өсгөдөг байна. Том хэмжээний судалгааны ажлуудад “хөгжиж буй орнууд хөгжингүй орнуудыг бодвол татвараас зайлсхийх сонирхол ихтэй байдаг” талаар олонтой дурдсан байдаг. Иймээс татварын багц хуульд өөрчлөлт оруулах нь оновчгүй алхам бөгөөд ОАТ болон НДШ-ийн хувь хэмжээг өсгөх, ХХОАТ-ыг шаталсан системтэй болгох нь татварын орлого буурах нөхцөлийг бүрдүүлж байна. Цаашлаад далд эдийн засгийг өсөж илүү өндөр төсвийн алдагдалд хүрнэ. Нэг аж ахуйн нэгж байгууллагад ногдох татварын дарамт буурсан зэргээс үзэхэд ААНОАТ-аар дамжуулан төсвийн орлогыг өсгөх боломжтой гэж таамаглаж байна.

- Бусад улсуудын туршлагаас үзэхэд төсвийн тэнцлийн алдагдлыг бууруулахын тулд төсвийн орлогыг өсгөх, төсвийн зарлагыг бууруулах бодлогыг зэрэг хэрэгжүүлэх нь амжилттай байдаг. Рамын хоёрдугаар загварын үнэлгээнээс төрийн секторын зардлын нөлөө эерэг гарсан нь урсгал зардалтай холбоотой байна. Энэ нь нам хоорондын өрсөлдөөн, улс төрийн оновчгүй бодлогоос болж мөнгө хэвлэх, мөнгө тараах үйлдэл, тэтгэвэр тэтгэмж, нийгмийн халамж зэргийн дам нөлөөний үр дүн байх талтай. Иймээс урсгал зардлуудыг танах арга хэмжээ авах нь оновчтой бодлого байна.

Сайн засаглал нь: захирагч нь захирагчийн ёсоор, зарц нь зарцын ёсоор, эцэг нь эцэг шиг, хүү нь хүү шиг байваас нэн зохилтой./Күнз/

IV. САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

Хувийн секторын ажил эрхлэлтэд илүү анхаарал хандуулснаар эдийн засгийн өсөлтийг илүү дэмжиж илүү урт хугацааны тогтвортой хөгжлийн эх сурвалж болж чадна. Өөрөөр хэлбэл төр засаг хувийн секторыг хөгжүүлэхэд анхаарах хэрэгтэй.

Аж ахуй нэгж байгууллагын орлогын албан татварын ачаалал нь иргэдийг татвараас зайлсхийх түвшин, далд эдийн засгийг өсгөх түвшнээс харьцангуй бага төвшинд байгаа тул ААНОАТ-ыг өсгөн төсвийн орлогыг нэмэгдүүлж чадах билээ. Цаашлаад ААНОАТ-ыг олон шатлалт системд шилжүүлснээр татварын орлогд эзлэх ААНОАТ-ыг өсгөхөөс гадна хэт том, хэт жижиг аж ахуйн зөрүүг багасгах боломжтой.

Хувь хүний орлогын албан татвар нь олон шатлалтай байх нь иргэдийг татвараас зайлсхийхэд хүргэдэг. Мөн оновчтой хэмжээнээс хэтэрсэн нь далд эдийн засаг үүсэх, хүмүүс өөрсдийн орлогоо нуух зэрэг үйлдэл гарч мэднэ. Иймээс энэхүү татварыг шаталсан системтэй болгох нь оновчгүй гэж үзэж байна.

Онцгой албан татварын ачаалал оновчтой түвшинээс хэтэрсэн байгаа нь татварыг нэмэх буруу гэж үзэж байна. Өөрөөр хэлбэл онцгой албан татварыг ийнхүү нэмэх нь архи, тамхиныхэрэглээ буурах, суудлын авто машины тоог цөөлж замын ачааллыг багасгах эерэг талтай ч бидний татварын орлогыг үүнээс илүү хувиар бууруулж байна.

Сонгуулийн мөрийн хөтөлбөр, намуудын өрсөлдөөнөөс болж улс төрийн оновчгүй бодлого явуулж мөнгө тараах, мөнгө хэвлэх зэрэг нь урсгал зардлыг огцом өсгөж төлбөрийн тэнцлийн алдагдлыг ихэсгэж байна. Удахгүй болох ерөнхийлөгчийн сонгуулиар ч энэ дүр

зураг ажиглагдах байх гэсэн хүлээлт нийгэмд хэдийнээ бий болсон байх. Иймээс төр чухал биш санхүүжилтээ танах нь зөв юм.

V. НОМЗҮЙН ЖАГСААЛТ

Herbst, k. (2008). *Is the Concept of the laffer Curve Valid?* Prague.

Ram, R. (2017). *Government Size and Economic Growth*. American Economic Association.

Гантулга, Г. (2007). *Татварын хувь хэмжээний өөрчлөлтийн эдийн засагт үзүүлэх нөлөөлөл*. Улаанбаатар хот.

Ганбат, Д. (2011). *Төрийн оролцооны эдийн засгийн өсөлтөд үзүүлэх нөлөөлөл*. Улаанбаатар хот.

Чулуунчимэг, Д. (2007). *Татварын өөрчлөлт*. Улаанбаатар хот.

Эрдэнэбаатар, Х. (2009). *Далд эдийн засгаас бүрдүүлэх боломжтой татварын орлогыг хэмжих нь*. Улаанбаатар хот.

Халиун, С. (2011). *Төрийн оролцооны эдийн засгийн өсөлтөд үзүүлэх нөлөөлөл*. Улаанбаатар хот.

Эрдэнэчимэг, Ч. (2012). *Эдийн засаг дахь төрийн оролцоо*.

Шарав, Л. (2006). *Төсөв бол улс төрийн бодлого мөн*. Улаанбаатар.

Татварын ерөнхий газар. (2012). *Монгол улсын татварын статистикийн эмхэтгэл*. Улаанбаатар хот: "Хөх монгол принтинг" ххк.

Монгол банк. (2013). *Сүүдрийн эдийн засаг*. Улаанбаатар хот.

Монголбанк. (2012). *Сарын бюллетень*. Улаанбаатар: Монголбанк.

Монголбанк. (n.d.). www.mongolbank.mn. Retrieved from www.mongolbank.mn

Татварын ерөнхий газар. (n.d.). Retrieved from www.mta.mn: <http://www.MTA.mn>

Үндэсний статистикийн хороо. (n.d.). Retrieved from www.1212.mn.

VI. ХАВСРАЛТ

Хавсралт1 Судалгаанд ашиглагдах өгөгдлүүдийн дэлгэрэнгүй мэдээлэл

дд	хувьсагчид	тооцоолол	хэмжээ	эх сурвалж
Улс төрийн орлого				
1	Бодит ДНБ	2010 оны зэрэгцүүлсэн үнээр ДНБ	сая.төг	Үндэсний статистикийн хороо
2	НДНБ	Тухайн жилийн үнээр ДНБ	сая.төг	Үндэсний статистикийн хороо
3	Хувийн секторын ажилчид	Тухайн жилд хувийн секторт ажиллаж буй нийт ажилчдын тоо	мянга	Статистикийн эмхэтгэлүүд
4	Төрийн секторын ажилчид	Тухайн жилд төрийн секторт ажиллаж буй нийт ажилчдын тоо	мянга	Статистикийн эмхэтгэлүүд
5	Хувийн секторын хөрөнгө оруулалт	Тухайн жилд хувийн секторт оруулсан хөрөнгө оруулалт	сая.төг	Статистикийн эмхэтгэлүүд
6	Төрийн секторын хөрөнгө оруулалт	Тухайн жилд төрийн секторт оруулсан хөрөнгө оруулалт	сая.төг	Статистикийн эмхэтгэлүүд
7	Зохицуулалтын дарамтын индекс	Хувийн секторт хөгжих боломж олгодог эсэхийг хэмждэг.	тоо	Дэлхийн банкны цахим хаяг
Төсвийн орлого ба лаффер				
8	Төсвийн орлого	Тухайн жилийн үнээр илэрхийлэгдсэн засгийн газрын орлого	сая.төг	Үндэсний статистикийн хороо
9	Далд эдийн засгийг хэмжээ	Бүртгэлгүй эдийн засаг	сая.төг	Монголбанкны судалгааны товхимол
Төсвийн зарлаг				
10	Төсвийн зарлаг	Тухайн жилийн үнээр илэрхийлэгдсэн засгийн газрын зарлаг	сая.төг	Үндэсний статистикийн хороо

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

Хавсралт2 Үнэлгээний үр дүн

Dependent Variable: Y Method: Least Squares Date: 04/27/17 Time: 01:05 Sample (adjusted): 1998 2015 Included observations: 18 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.100819	0.025627	-3.934143	0.0020
IG(-2)	-0.608671	0.283051	-2.150395	0.0526
IP	0.380520	0.063384	6.003354	0.0001
LG	0.538608	0.127142	4.236252	0.0012
LP	0.782257	0.247272	3.163550	0.0082
INDEX	-0.280682	0.063578	-4.414769	0.0008
R-squared	0.800032	Mean dependent var		0.066081
Adjusted R-squared	0.716711	S.D. dependent var		0.042923
S.E. of regression	0.022846	Akaike info criterion		-4.458884
Sum squared resid	0.006263	Schwarz criterion		-4.162094
Log likelihood	46.12996	Hannan-Quinn criter.		-4.417961
F-statistic	9.601898	Durbin-Watson stat		2.416611
Prob(F-statistic)	0.000707			

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

Хавсралт3 Рамсын загварын үнэлгээний үр дүн

Dependent Variable: Y Method: Least Squares Date: 04/24/17 Time: 03:56 Sample: 1996 2015 Included observations: 20				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.074151	0.020336	-3.646303	0.0026
LG	0.316729	0.096354	3.287142	0.0054
LP	0.630272	0.210204	2.998374	0.0096
IP	0.261216	0.052319	4.992710	0.0002
GG*G	0.334609	0.122372	2.734366	0.0161
INDEX	-0.194370	0.049682	-3.912310	0.0016
R-squared	0.798291	Mean dependent var		0.062489
Adjusted R-squared	0.726252	S.D. dependent var		0.042161
S.E. of regression	0.022059	Akaike info criterion		-4.546881
Sum squared resid	0.006812	Schwarz criterion		-4.248162
Log likelihood	51.46881	Hannan-Quinn criter.		-4.488568
F-statistic	11.08140	Durbin-Watson stat		2.342620
Prob(F-statistic)	0.000181			

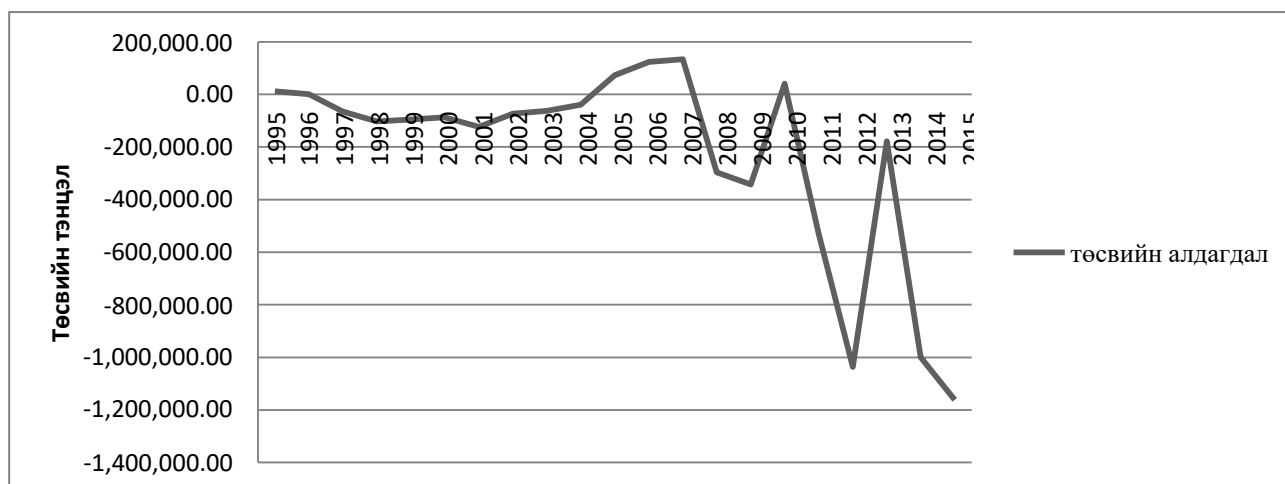
Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

Хавсралт4 Үнэлгээний үр дүн

Dependent Variable: Y Method: Least Squares Date: 04/28/17 Time: 00:35 Sample (adjusted): 1998 2015 Included observations: 18 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.054760	0.015312	-3.576338	0.0043
IG(-1)	-1.789869	0.365809	-4.892909	0.0005
IG*INDEX	-7.908172	1.274943	-6.202766	0.0001
IP	0.335627	0.044875	7.479107	0.0000
LP	0.942609	0.194301	4.851277	0.0005
LG	0.686476	0.155344	4.419058	0.0010
LG*INDEX(-2)	1.901561	0.684496	2.778044	0.0180
R-squared	0.895538	Mean dependent var		0.066081
Adjusted R-squared	0.838559	S.D. dependent var		0.042923
S.E. of regression	0.017247	Akaike info criterion		-4.997108
Sum squared resid	0.003272	Schwarz criterion		-4.650852
Log likelihood	51.97397	Hannan-Quinn criter.		-4.949364
F-statistic	15.71689	Durbin-Watson stat		2.652155
Prob(F-statistic)	0.000081			

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

Хавсралт5 Монгол Улсын төлбөрийн тэнцэл

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

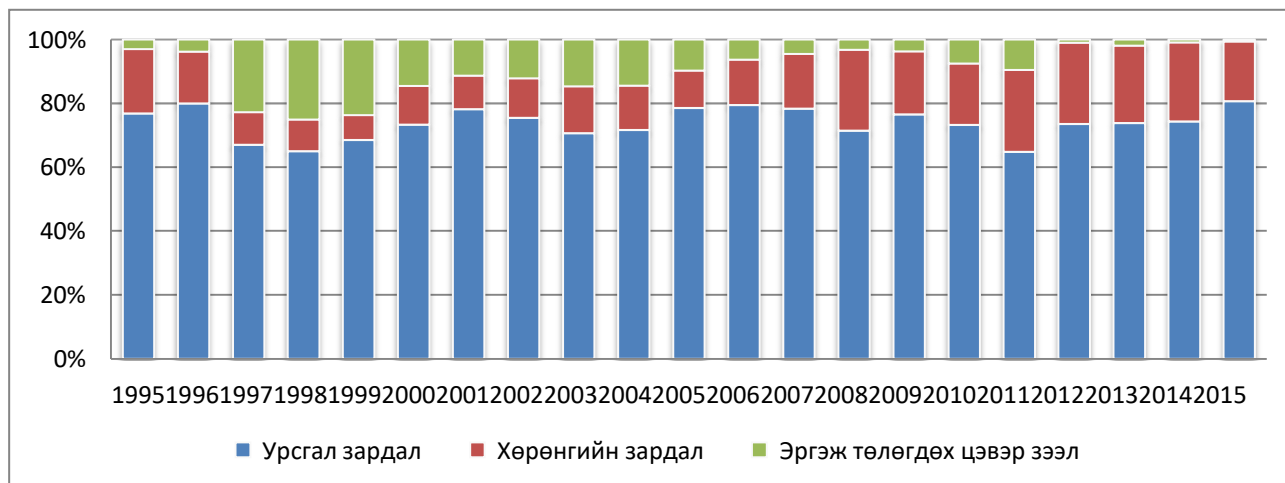
Хавсралт6 Төсвийн орлого болон зарлагын бүрдэл хэсэг

ДД	Төсвийн орлогын бүрдэл
1	Татварын орлого
1.1	Орлогын албан татвар
1.1.1	ААНОАТ
1.1.2	ХХОАТ(ХАОАТ)
1.1.3	Зарим бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн албан татвар
1.2	Нийгмийн даатгалын шимтгэл хураамж
1.3	Үл хөдлөх хөрөнгийн албан татвар
1.4	Дотоодын бараа үйлчилгээний татвар
1.4.1	Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар
1.4.2	Онцгой албан татвар
1.4.3	Тусгай зориулалтын албан татвар
1.5	Гадаадын худалдааны орлогын албан татвар
1.5.1	Импортын барааны албан татвар
1.5.2	Экспортын барааны албан татвар
1.6	Бусад татвар төлбөр хураамж
2	Татварын бус орлого
3	Хөрөнгийн орлого
4	Тусламжийн орлого
ДД	Төсвийн зарлагын бүрдэл
1	Урсгал зардал
1.1	Бараа үйлчилгээний зардал
1.1.1	Цалин хөлс
1.1.2	Нийгмийн даатгалд төлөх шимтгэл
1.1.3	Бараа үйлчилгээний бусад зардал
1.2	Зээлийн үйлчилгээний төлбөр
1.3	Татаас ба бусад урсгал шилжүүлэг
2	Хөрөнгийн зардал
2.1	Дотоод эх үүсвэрээр
2.2	Гадаад эх үүсвэрээр

3	Эргэж төлөгдөх цэвэр зээл
---	---------------------------

Эх сурвалж: “Төсөв бол төрийн бодлого мөн” сурах бичиг

Хавсралт7 Төсвийн зарлагын бүрдэл хэсэг

Эх сурвалж: Үндэсний статистикий хороо

Хавсралт8 Төсвийн зарлаг болон урсгал зардлын хоорондын хамаарал

Covariance Analysis: Ordinary

Date: 04/24/17 Time: 09:43

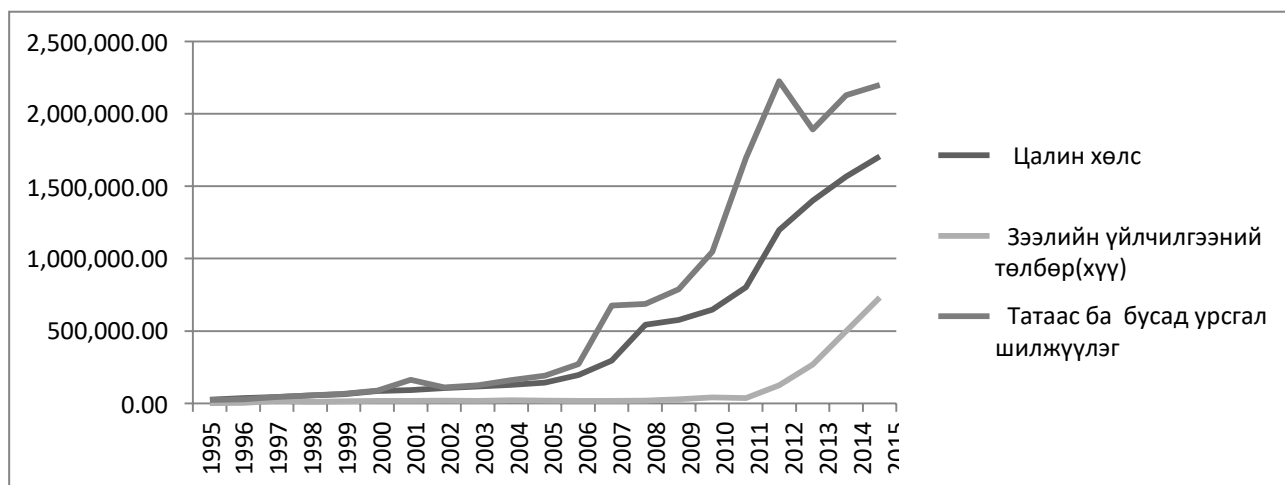
Sample: 1995 2015

Included observations: 21

Covariance	Y	X
Correlation		
Y	5.85E+12 1.000000	
X	4.35E+12 0.996652	3.26E+12 1.000000

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

Хавсралт9 Урсгал зардлын бүрдэлийн ерөнхий хандлага

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

Хавсралт10 ХХОАТ ба Лафферийн муруйн үнэлгээний үр дүн

Dependent Variable: Y

Method: Least Squares Date: 04/23/17 Time: 03:11 Sample: 1995 2016 Included observations: 22				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X	-237192.3	62952.35	-3.767807	0.0012
X^2	184208.4	32923.33	5.595074	0.0000
R-squared	0.739160	Mean dependent var		152800.3
Adjusted R-squared	0.726118	S.D. dependent var		186495.5
S.E. of regression	97599.98	Akaike info criterion		25.90165
Sum squared resid	1.91E+11	Schwarz criterion		26.00084
Log likelihood	-282.9182	Hannan-Quinn criter.		25.92502
Durbin-Watson stat	0.574724			

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

Хавсралт11 Онцгой албан татвар ба Лафферийн муруйн үнэлгээний үр дүн

Dependent Variable: Y1 Method: Least Squares Date: 04/23/17 Time: 03:12 Sample: 1995 2016 Included observations: 22				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X1	234465.5	80011.61	2.930394	0.0083
X1^2	-60221.09	28085.63	-2.144196	0.0445
R-squared	0.106520	Mean dependent var		182806.8
Adjusted R-squared	0.061846	S.D. dependent var		193276.7
S.E. of regression	187204.5	Akaike info criterion		27.20430
Sum squared resid	7.01E+11	Schwarz criterion		27.30349
Log likelihood	-297.2473	Hannan-Quinn criter.		27.22766
Durbin-Watson stat	0.152701			

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

Хавсралт12 НДШ ба Лафферийн муруйн үнэлгээний үр дүн

Dependent Variable: Y2 Method: Least Squares Date: 04/23/17 Time: 03:14 Sample: 1995 2016 Included observations: 22				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X2	-303576.2	56855.16	-5.339467	0.0000
X2^2	108545.7	14913.84	7.278190	0.0000
R-squared	0.801572	Mean dependent var		308270.2
Adjusted R-squared	0.791650	S.D. dependent var		379618.8
S.E. of regression	173278.2	Akaike info criterion		27.04969
Sum squared resid	6.01E+11	Schwarz criterion		27.14888
Log likelihood	-295.5466	Hannan-Quinn criter.		27.07306
Durbin-Watson stat	0.876569			

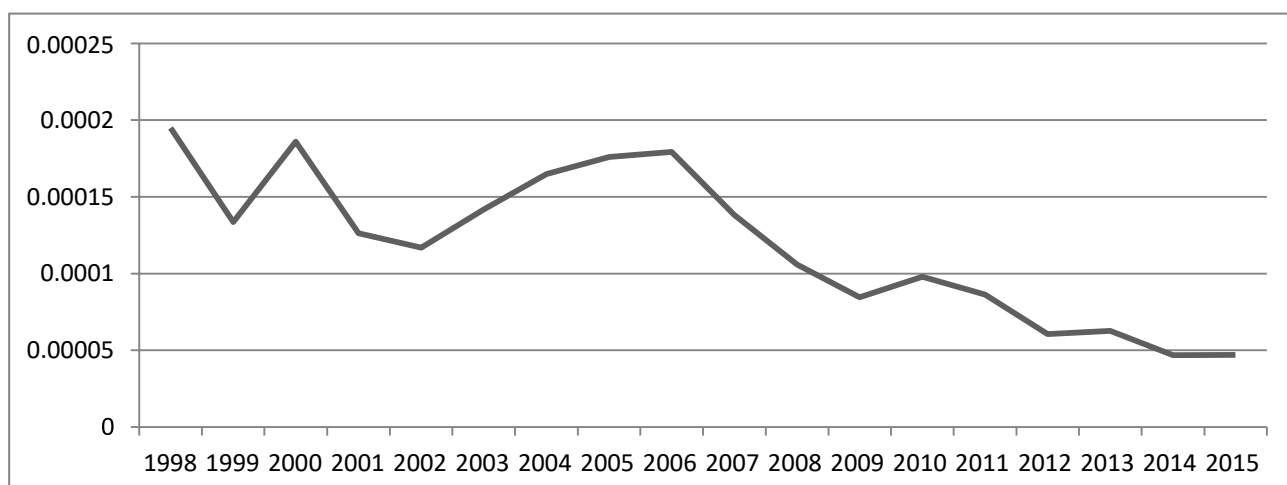
Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

Хавсралт13 ААНОАТ ба Лафферийн муруйн үнэлгээний үр дүн

Dependent Variable: Y3				
Method: Least Squares				
Date: 04/23/17 Time: 03:15				
Sample: 1995 2016				
Included observations: 22				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X3	184187.4	46293.04	3.978728	0.0007
X3^2	-28869.47	9869.604	-2.925089	0.0084
R-squared	0.099194	Mean dependent var		248802.3
Adjusted R-squared	0.054153	S.D. dependent var		237238.1
S.E. of regression	230725.1	Akaike info criterion		27.62235
Sum squared resid	1.06E+12	Schwarz criterion		27.72154
Log likelihood	-301.8458	Hannan-Quinn criter.		27.64571
Durbin-Watson stat	0.291071			

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

Хавсралт14 Нэг аж ахуй нэгжид ноогдох татварын ачаалал

Эх сурвалж: Судлаачийн тэмдэглэл

Хавсралт15 Үнэлгээнд ашиглагдсан өгөгдлүүдийн тоон утга

Он	Төрийн хөрөнгө оруулалт /сая төг/	Хувийн хөрөнгө оруулалт /сая төг/	Төрийн албан хаагчид/мянга/	Хувийн хэвшил/мянга/	Нийт ажилагсад/мянга/	нийт хөрөнгө оруулалт	НДНБ	БДНБ/сая/ 2010
1995	13200.0	112023.7	144200.0	650500.0	794700.0	125223.7	651,455.7	4541278
1996	8400.0	162100.8	139100.0	652700.0	791800.0	170500.8	737,996.6	4642780
1997	19000.0	202183.5	133500.0	654800.0	788300.0	221183.5	932,926.2	4823696
1998	25500.0	252146.4	134100.0	675400.0	809500.0	277646.4	945,461.2	4984804
1999	24500.0	302888.8	134700.0	678900.0	813600.0	327388.8	1,080,532.0	5137856
2000	36300.0	272707.8	151600.0	657400.0	809000.0	309007.8	1,224,062.1	5196739
2001	41900.0	255437.8	156100.0	676200.0	832300.0	297337.8	1,391,878.2	5350184
2002	44200.0	309096.9	165200.0	705600.0	870800.0	353296.9	1,550,609.9	5603407
2003	55100.0	435290.4	128700.0	797800.0	926500.0	490390.4	1,829,072.2	5995905
2004	69000.0	519292.7	126500.0	824000.0	950500.0	588292.7	2,361,156.9	6632994
2005	64800.0	651529.8	120581.0	847719.0	968300.0	716329.8	3,041,405.7	7114129
2006	144000.0	737358.2	128088.0	881812.0	1009900.0	881358.2	4,027,558.6	7722831
2007	407700.0	845096.6	140258.0	883842.0	1024100.0	1252796.6	4,956,647.2	8514268
2008	519300.0	1265807.7	144049.0	897651.0	1041700.0	1785107.7	6,555,569.4	9272069
2009	431600.0	1714550.8	148223.0	858077.0	1006300.0	2146150.8	6,590,637.1	9154444
2010	561600.0	3284209.1	155679.0	878021.0	1033700.0	3845809.1	9,756,588.4	9756588
2011	1015700.0	7372171.3	161612.0	876088.0	1037700.0	8387871.3	13,173,763.4	11443578
2012	1427900.0	7967898.6	162769.0	893631.0	1056400.0	9395798.6	16,688,419.6	12853407
2013	1236600.0	5341269.7	169448.0	934152.0	1103600.0	6577869.7	19,174,242.6	14350689
2014	1518000.0	4524488.7	183601.0	927099.0	1110700.0	6042488.7	22,227,054.3	15482273
2015	1131400.0	3623241.4	186458.0	964742.0	1151200.0	4754641.4	23,134,067.9	15847217

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо